

Povrchový průzkum tvrze v Nebovidech u Kolína

Petr Chotěbor

Tvrz v Nebovidech u Kolína je sice stavebně z větší části dochovaná, patří však ke stavbám velmi málo známým. Přispěly k tomu patrně neúplné nebo nesprávné informace v dostupné literatuře. V r. 1984, kdy byl průzkum lokality zahájen (v rámci shromažďování materiálu k autorově disertační práci), byla tvrz vybrána vzhledem k předpokládaným pozůstatkům sídla v těsné blízkosti románského kostela sv. Petra a Pavla v Nebovidech. Umělecké památky Čech, díl II. (1978) uvádějí faru postavenou na místě gotické tvrze s použitím původního zdiva, s pravoúhlým portálem ze 16. stol. a se sklepy ve dvoře. Obdobně líčí situaci i práce F. Kašičky (1984, 66). Údaje byly zřejmě převzaty ze staršího soupisu památek (Mádl 1897, 78).

Při průzkumu na místě jevila se ovšem fara jako novodobá (zřejmě z počátku našeho století), i když zachování staršího zdiva nebylo možno zcela vyloučit. Sklepy pod dvorem (mimo půdorys fary) jsou tesány v mušlovém vápenci a mohly být i původně zcela nezávislé na vlastní budově tvrze. Kromě toho lze podle analogií soudit, že jsou nejvýše pozdně středověkého stáří: datovatelné detaily zde nejsou (obr. 2).

O to překvapivější bylo zjištění mohutné trojkřídle sýpky se zbytky sgrafitové výzdoby dvojího typu. Tato stavba, ačkoliv je poměrně nápadná (tvoří jednu z front návsi), zůstala do té doby vydanou literaturou zřejmě zcela nepovšimnuta.

Informace odpovídající skutečnosti nalézáme až v publikaci Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - východní Čechy (kolektiv 1989, 318-319): tato řada byla právem kritizována za nesprávné údaje u řady jiných lokalit. V případě Nebovid je však patrně správná nejen analýza písemných pramenů (dvě tvrze v Nebovidech), ale i údaje o stavbě fary, která byla po požáru v r. 1900 zbořena a nově postavena, takže jediným zbytkem tvrze mohou být již jen sklepy.

Většinou se za první písemnou zmínku považuje zmínka o Kunatovi z Nebovid z r. 1268 (Chunatus de Nebewige - RB. IV., 726 cit. A. Profous (1951, 183). V letech 1325 a 1337 se uvádí Pavel z Nebovid (RB. III, 451 a RB. IV., 173 cit. A. Profous, o. c.). S tvrzí Okrouhlou jsou spojováni Baltazar a Kašpar (arch. Kolínský cit. A. Sedláček 1900, 279). Baltazarův syn Jindřich obdržel tvrz Okrouhlou r. 1473. Spojil obě části Nebovid a vše prodal Janu Plzákovi z Nebřezin (Rel. tab. II., 364, 365 cit. A. Sedláček, o. c.), a ten o čtyři roky později Mikulášovi Rezkovi z Veselé, měšťanu z Kutné Hory (A. Sedláček, o. c. bez udání pramene). Druhá tvrz, jejíž pozůstatky dodnes stojí, patřila k dílu vsi, jehož držitelem byli od r. 1407 páni ze Struhařova. Výslovně je tvrz zmíněna r. 1436, kdy ji po Václavovi z Klenové převzala jeho manželka Machna a její bratr Jan z Kozojed (DD 61, p. 326 cit. A. Sedláček, o. c.).

Od opětného spojení ve 2. pol. 15. stol. byly již osudy obou dílů společné. Jan Hanykěř ze Semína, nobilitovaný kutnohorský měšťan, je získal r. 1544 (Arch. mus. cit. A. Sedláček). Po něm je drželi jeho synové Jan a Boleslav, později jejich potomci. Z nich Vilém (Janův syn) vyplatil r. 1564 posledního ze svých bratranců a spojil opět veškerý majetek ve svých rukou (DZ 56 L 4 cit. A. Sedláček, o. c.). Po Vilémově smrti (asi 1580) vyženil Nebovidy Jan Jiří Háša z Újezda; sirotci po něm museli zadlužený statek prodat Pavlu Hrabáňkovi z Přerubenic (1608 - A. Sedláček, o. c. bez udání pramene). Ten jej připojil k Červeným Pečkám, což byl patrně počátek úpadku tvrze.

Z historických zpráv tedy vyplývá, že ves byla nejméně ve 14. stol. rozdělena mezi dva majitele. Podporuje to i do současnosti dochovaný charakter zástavby, která tvoří dlouhý protáhlý útvar na terase nad hlubokým

Obr. 1. Nebovidy. Výsek z mapy stabilního katastru (1838). 1 - kostel sv. Petra a Pavla, 2 - fara, 3 - tvrz (sýpka). - Nebovidy: Ausschnitt aus der Karte des stabilen Katasters (1838) 1 - Kirche des Hl. Petrus und Paulus, 2 - Pfarre, 3 - Feste (Speicher).

údolím potoka; místy zástavba sestupuje po svahu až k vodě (obr. 1). Dvě přirozená centra - kostel a náves - leží netypicky na opačných koncích vsi. Lze je tedy považovat za logická jádra obou předpokládaných dílů, z nichž každý měl svou tvrz. Starší by měla být tvrz při kostele, postavená snad ještě před rozdělením vsi. (Předpokládaná starší tvrz je ale poprvé uvedena r. 1439, mladší pak již 1436). Pokud by se vztahovala zpráva o Kunatovi z Nebovid k již existujícímu sídlu, pak by mohlo jít o sídlo těsně spjaté s románským kostelem. Název by mohl svědčit o kruhové formě stavby nebo alespoň vnějšího ohrazení. Teoreticky je možno uvažovat o typu tvrze s obvodovou zástavbou na kruhovém půdorysu, jaký byl typický pro období od 2. poloviny 13. do poloviny 14. století. Podobu i stáří tvrze Okrouhlá by však mohl objasnit pouze archeologický výzkum, bez něhož jsou úvahy o podobě a stáří této tvrze pouhými spekulacemi.

Naproti tomu představu o vývoji druhé, snad mladší tvrze při návsi poskytují výsledky průzkumu, který byl dokončen v r. 1991. Byla založena na místě oproti návsi a ostatní zástavbě dodnes nepatrně vyvýšeném. Bezprostřední okolí zástavby bylo úpravami zbaveno všech stop po vnějším opevnění, zejména když se tvrz stala součástí rozlehlého hospodářského dvora (je vlastně uprostřed jeho jižní strany). Obrys vnějšího opevnění může být zachován v linii pozemků, které zachycuje katastrální mapa z r. 1838. V literatuře (Kolektiv 1989, 319) se uvádí pomístní název "Na valech", užívaný ještě v 19. století pro pozemky v sousedství sýpky.

Tvrz v Nebovidech je mohutná patrová budova trojkřídlého půdorysu. Dvůr, který křídla svírají, je uzavřen na severní straně ještě dvěma stavbami, které pravděpodobně k původní tvrzi nepatří. Je to přízemní stáj,

sklenutá valenou klenbou s lunetami, pravděpodobně barokního původu. V nádvorní zdi je okno sestavené z druhotně užitých dílů okoseného gotického ostění s otvory pro mříž (obr. 7). Severní obvodová zeď je zřejmě původní hradbou nebo ohradní zdi vlastního sídla a zdá se, že pokračuje dále jako obvodová zeď patrového domu v severovýchodním nároží. Dům je buď rovněž mladšího (barokního) původu, nebo byl alespoň radikálně přestavěn. V každém případě je stavebně oddělen od východního křídla tvrze, které má vlastní čelní štítovou zeď.

Mezi oběma mladšími stavbami je vstupní brána do dvora. Původně však tato brána ústila do klenutého průjezdu; budova stáje byla o tento prostor delší. Stěny někdejšího průjezdu mají zřetelný otisk valené klenby s lunetami a niku na každé straně.

Křídla vlastní tvrze se značně liší délkou i šířkou (obr. 3). Východní křídlo, nejkratší ze všech, obsahuje v úrovni mírně zapuštěného přízemí nejstarší části stavby. Nápadné je silnější obvodové zdivo a středověké valené klenby vždy s jednou lunetou v koncových místnostech. Valená klenba středního prostoru je mladší a velmi plochá, avšak obvodová zeď je i v této partii středověká a obsahuje zazděný otvor se záklenkem z lomového kamene. Prakticky dvojnásobně silné vnější zdivo jihovýchodního nároží ukazuje na první pohled spíše na pozůstatek věže, žádná z ostatních stěn prostoru v nároží však již nemá odpovídající tloušťku. Jde proto pravděpodobně o přízdívku pro dodatečnou (avšak ještě středověkou) klenbu. Dodatečná je i klenba v druhém koncovém prostoru: na vnějším průčelí je zřetelný zazděný otvor se záklenkem z lomového kamene, který měl smysl nad nižším plochostropým přízemím. Po vložení klenby musel být zrušen.

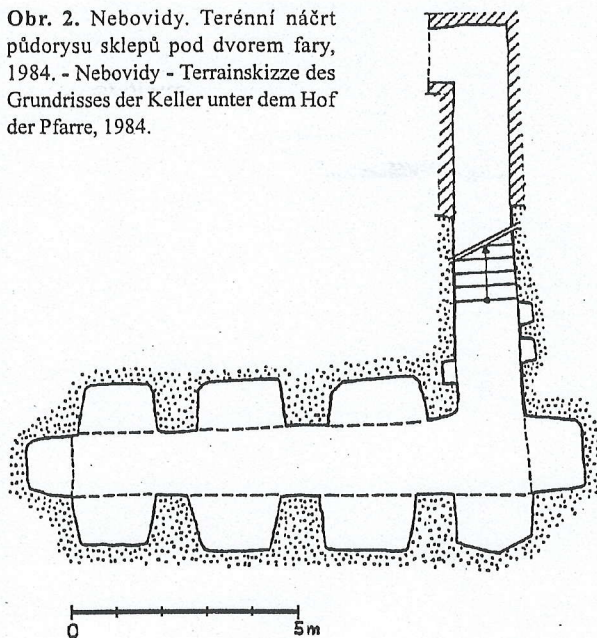
Dochovaný fragment gotické tvrze k přesnější představě o jejím typu a rozsahu nestačí. Podle pravoúhlého nároží lze soudit na pokročilejší půdorys hradby, k níž se mohla přikládat obvodová zástavba v podobě jednoho (bezpečně doloženého) nebo i více křídel.

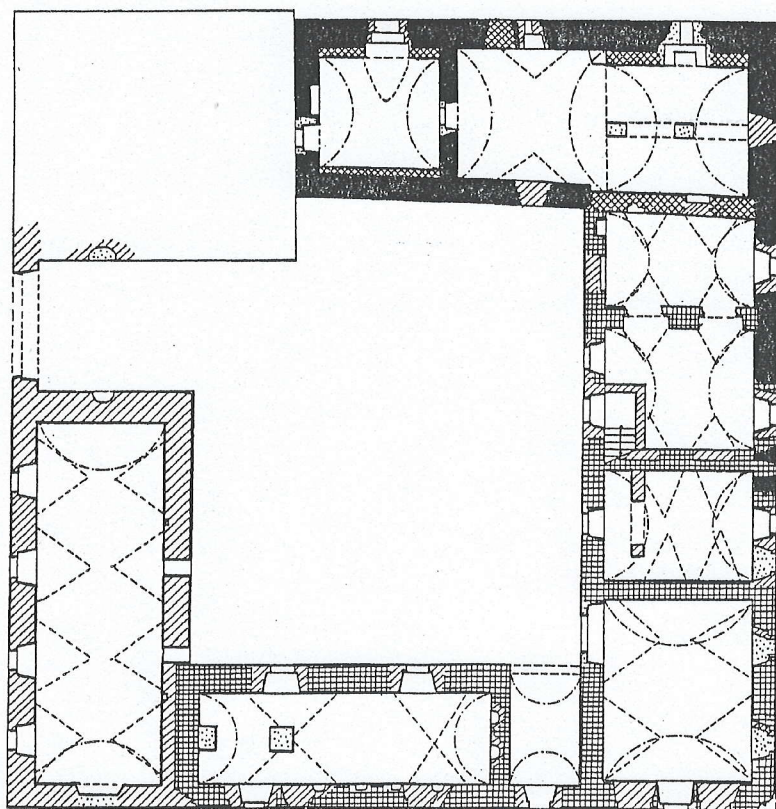
Ostatní konstrukce v přízemí můžeme považovat za renesanční. Přízemí bylo rozděleno na šest samostatných prostorů, zaklenutých (až na jednu výjimku) valenými výsečovými klenbami s hřebínky. Klenby jsou většinou cihelné, jen pro dlouhý prostor v užším západním křídle bylo užito kamene. Niky na stěnách zde dokládají existenci konírny, snad až dodatečně upravené. Propojení dvou místností navazujících na středověkou část je dodatečné, dodatečné je rovněž vložené schodiště, související s barokní přestavbou na sýpku.

V úrovni 1. patra (obr. 4) se středověké zdivo dochovalo pouze v minimálním rozsahu kolem nároží. Ostatní obvodové zdi jsou renesanční. Protože při přestavbě na sýpku bylo patro zbaveno všech dělicích zdí, nemáme o jeho dispozici představu. Široké špalety velkých renesančních oken jsou v řadě případů znatelné (obr. 5). Právě tak se zazdívky těchto oken projevují v průčelích. Jejich vnější úprava však není nikde dochována, opakují se pouze segmentové cihelné záklenky. Ustupující nádvorní zeď úzkého západního křídla svádí k představě pavlače nebo klenuté arkády v přízemí s pavlačí v patře. Tuto domněnku podporuje i absence renesančních okenních otvorů v této zdi v úrovni 1. patra. Zřetelná zazdívková menšího obdélného otvoru v úrovni ústupku by mohla ukazovat na původní příkladací dvířka kachlových kamen, přístupná z předpokládané pavlače.

Ačkoliv nikde nebyly nalezeny zřetelné spáry v renesančním zdivu, existence dvojího rozdílného sgrafita na různých částech stavby by svědčila o etapové výstavbě (obr. 6). Nejedná se zřejmě o dvě vrstvy sgrafita, z nichž jedna překrývá druhou. Ve větším rozsahu jsou zachovány úhlopříčně dělené a stínované obdélníky, imitující zdivo z bosovaných kvádrů. Patří k poněkud náročněji provedeným příkladům. Druhý typ sgrafitové výzdoby je však v prostředí českých tvrzí vysloveně výjimečný. Tvoří jej rytý nekonečný kobercový vzor, který byl doplněn červenou barvou, takže po dokončení působil jako bílá síť vzájemně se prostupujících osmiúhelníků s vloženými čtverci na červeném podkladě. Oba druhy sgrafita končí pod římsou uceleným rádkem, což by mohlo svědčit o tom, že renesanční stavba nebyla vyšší než dnes.

Obr. 2. Nebovidy. Terénní náčrt půdorysu sklepů pod dvorem fary, 1984. - Nebovidy - Terrainskizze des Grundrisses der Keller unter dem Hof der Pfarre, 1984.

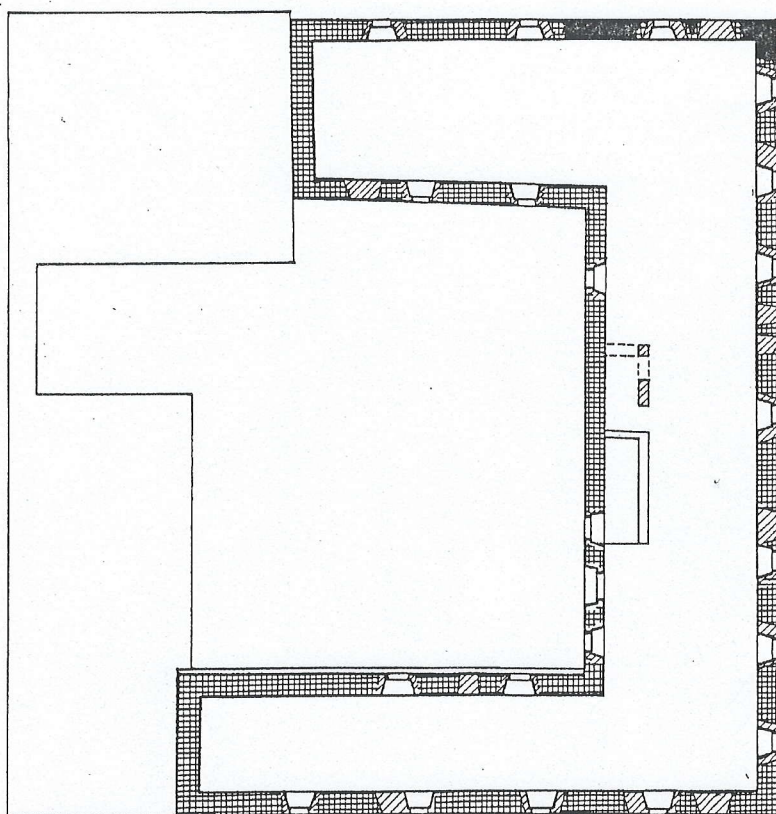

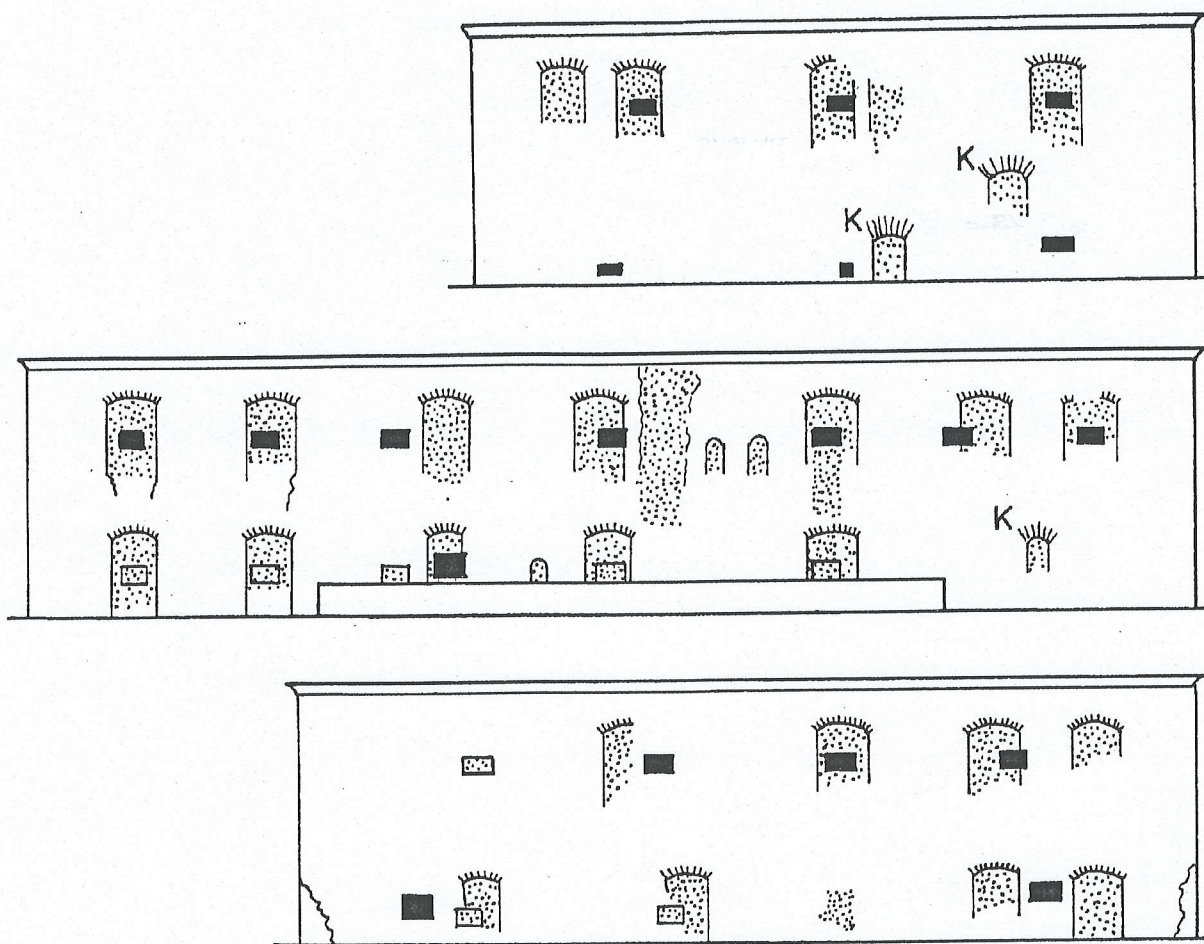
Obr. 3. Nebovidy, tvrz. Půdorys přízemí, měřeno v r. 1984 a 1991. Černě starší gotické, křížem šrafované mladší gotické zdivo, křížem kolmo k obrysu šrafované renesanční, šrafované barokní, tečkované mladší. - Nebovidy-Feste: Grundriß des Erdgeschosses, vermessen im J. 1984 und 1991. Älteres gotisches Mauerwerk schwarz, jüngeres gotisches Mauerwerk gekreuzt schraffiert, senkrecht zum Umriß schraffiert das Renaissance-Mauerwerk, schraffiert das barocke und punktiert das jüngere Mauerwerk.

Po renesanční přestavbě se nebovidská tvrz proměnila v prostorné a pohodlné sídlo. Podle velkých oken byly některé obytné místnosti dokonce v přízemí, což dokazuje ústup - v renesanci ostatně obvyklý - od středověkých zásad obrany sídla. Patro bylo zřejmě zcela věnováno obytným místnostem. Protože všechna tři křídla jsou jednotraktová, je třeba počítat s pavlačemi, alespoň na dvou nádvořních průčelích. Valeně klenutý prostor při jihozápadním nároží, otevřený do dvora, působí dojmem průjezdu, ale zazděný otvor ve vnější fasádě je na vjezd příliš malý. Renesanční přestavbu realizovali patrně někteří majitelé z rodu Hanykéřů ze Semína po polovině 16. stol. Není vyloučeno, že ve stavební činnosti pokračoval na přelomu 16. a 17. stol. ještě Jan Jiří Háša z Újezda; svědčí pro to jak dvojí sgrafito, tak i okolnost, že statek zadlužil.

Barokní úprava, ač byla důsledkem radikální změny funkce objektu, neznamenal po stránce stavební pronikavou změnu. Vzhledem k tomu, že přízemí bylo celé klenuté, nedošlo ke změně patrování. Pouze některé z kleneb byly - spíše však ještě později, v 19. stol. - vzhledem k velkému zatížení podezděny pilíři. Vnitřní členění 1. patra bylo beze stop zrušeno, byla zaomítnuta sgrafitová výzdoba a fasády dostaly malá

Obr. 4. Nebovidy, tvrz. Půdorys 1. patra. Vyjádření stavebních fází jako na obr. 3. - Nebovidy-Feste: Grundriß des Obergeschosses. Darstellung der Phasen wie bei Abb. 3.

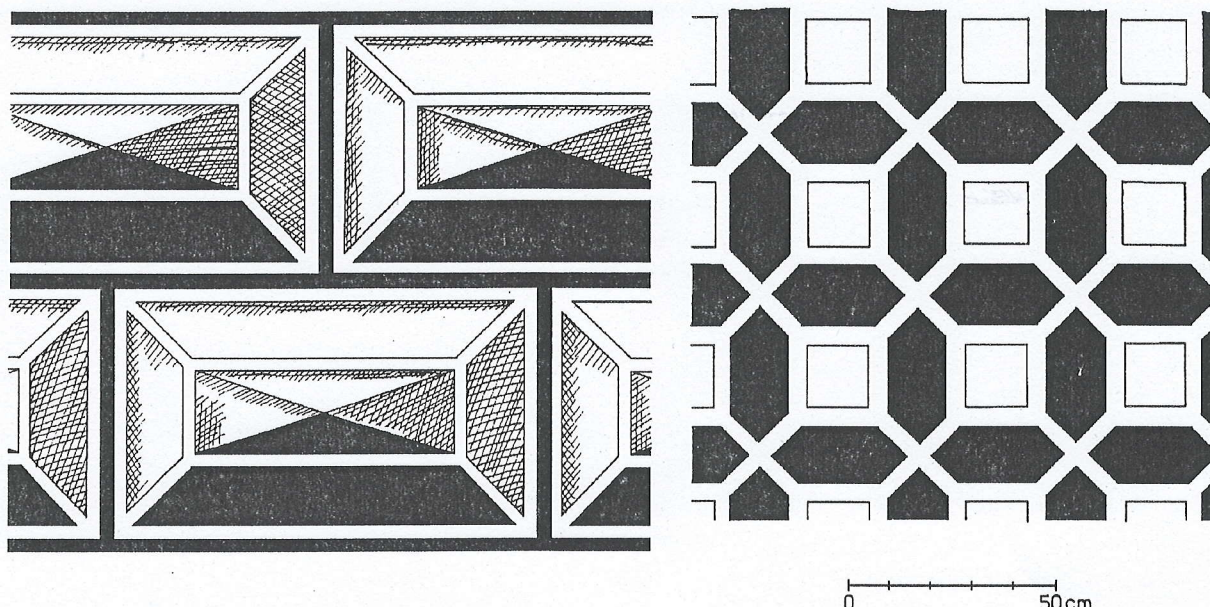
Obr. 5. Nebovídky, tvrz. Schematické pohledy na průčelí s vyznačením zazděných otvorů. Shora východní, jižní a západní průčelí. Tečkovaně zazdívký a větší cihelné vysprávky, záklenky z lomového kamene označeny písmenem K. - Nebovídky-Feste: Schematische Ansichten der Fassade mit Andeutungen der vermauerten Öffnungen. Oben die östliche, südliche und westliche Fassade. Punktiert die Vermauerungen und größeren Reparaturen mit Ziegeln, die Fensterbögen aus Bruchstein mit K bezeichnet.

0 10m

sýpková okna, která byla často vložena do zazdívek velkých oken renesančních. V zazdívkách se objevují zlomky a celé díly pískovcových ostění, pravděpodobně právě ze zrušených renesančních oken. Přestavba tvrze na hospodářský objekt proběhla zřejmě již před r. 1737. V tomto roce byl pořízen popis, který uvádí tvrz jako jednopatrovou stavbu z kamene, krytou šindelem: v přízemí byly komory a sklepy, užívané jako chlévy, pokoje v patře sloužily jako sýpka na obilí (DZ 150, Q 29 cit. A. Sedláček 1900, 279).

Petr Chotěbor: Oberflächenuntersuchung der Feste in Nebovídky bei Kolín

Die Feste in Nebovídky bei Kolín ist zwar baulich zum Großteil erhalten, jedoch sie gehört zu den sehr wenig bekannten Bauwerken. Aus den historischen Berichten ist zu entnehmen, daß das Dorf zumindest im 14. Jahrhundert unter zwei Besitzer aufgeteilt war. Das unterstützt der bis heute erhaltene Charakter der Verbauung. Die zwei natürlichen Zentren, die Kirche und der Dorfplatz liegen ganz untypisch an den entgegengesetzten Enden des Dorfes. Sie können als logische Kerne beider angenommenen Teile betrachtet werden, von denen jeder eine eigene Feste hatte. Die ältere sollte die Feste bei der Kirche sein, die vielleicht noch vor der Teilung des Dorfes erbaut war. Die Bezeichnung Okrouhlá (=die Abgerundete) könnte von der runden Form des Baus oder zumindest von einer äußeren Ummauerung zeugen. Die Gestalt und das Alter der Feste könnte jedoch nur eine archäologische Untersuchung klären, ohne die sämtliche Erwägungen über Form und Alter dieser Feste nur Spekulationen sind. An der Stelle der Feste wurde ein neuzeitliches Haus der Pfarre erbaut, so daß die letzten Relikte des mittelalterlichen Feudalsitzes nur die in den Felsen eingehauenen Keller sein können. Dagegen bringen eine Vorstellung über die Entwicklung der zweiten, vielleicht jüngeren Feste beim Dorfplatz die Ergebnisse der Untersuchung, die im J. 1991 beendet wurde. Sie entstand auf einer, im Gegensatz zum Dorfplatz und dem übrigen Verbau etwas erhöhten Stelle. Es ist ein mächtiges Gebäude mit Obergeschoß und dreiflügeligem Grundriß. Der Hof, den die Flügel umklammern, ist an der Nordseite noch von zwei Bauten eingeschlossen, die wahrscheinlich nicht zur ursprünglichen Feste gehören. Die Flügel der eigentlichen Feste unterscheiden sich stark in der Länge auch auch Breite.

Obr. 6. Nebovidy, tvrz. Ukázky obou typů sgrafitové výzdoby. - Nebovidy, Feste: Beispiele beider Typen der Sgraffitos.

Der kürzeste Ostflügel enthält in der Ebene des Erdgeschosses die ältesten Teile des Baus. Auffallend ist das stärkere Mauerwerk der Umfassung und die mittelalterlichen Tonnengewölbe mit je einer Lunette in den Räumen an den Enden.

Das erhaltene Fragment der gotischen Feste reicht nicht für eine genauere Vorstellung ihres Typs und Umfangs. Nach der rechtwinkligen Ecke zu schließen war hier ein progressiverer Grundriß der Mauern, denen eine Randbebauung in Form eines oder mehrerer Flügel anliegen konnte. Die übrigen Konstruktionen im Erdgeschoß sind der Renaissance zuzuschreiben. Das Erdgeschoß war in sechs selbständige Räume geteilt, die mit Tonnenausschnitten mit Kämnen eingewölbt sind. Die Gewölbe sind zum Großteil aus Ziegeln, nur für den langen Raum im engeren Westflügel wurden Steine benützt. Im Niveau des Obergeschosses blieb das mittelalterliche Mauerwerk nur minimal in der Ecke erhalten, die übrigen Umfassungsmauern gehören der Renaissance an. Da bei einem Umbau in einen Speicher alle Trennwände abgerissen wurden, haben wir keine Vorstellung der Gliederung. Die breiten Gewände der großen Renaissancefenster sind in einer Reihe von Fällen erkennbar. Obwohl im Renaissancemauerwerk keine deutlichen Fugen gefunden wurden, könnte die Existenz der zwei unterschiedlichen Sgraffitos an verschiedenen Teilen des Baus von einem Etappenaufbau zeugen. Es handelt sich offensichtlich nicht um zwei Schichten des Sgraffitos, bei dem eine die andere bedecken könnte. In einem größeren Ausmaß sind die diagonal geteilten und schattierten Rechtecke erhalten, die das Mauerwerk aus Bossenquaden imitieren. Sie gehören zu den mehr anspruchsvoll durchgeführten Beispielen.

Der zweite Typ der Sgraffitoausschmückung ist in den böhmischen Festen eine ausgesprochene Ausnahme. Den Dekor bildet ein eingeritztes unendliches Teppichornament, das mit roter Farbe ergänzt wurde, sodaß er nach Beendigung wie ein weißes Netz der sich gegenseitig überlappenden Achtecke mit eingelegten Quadraten auf rotem Untergrund wirkte. Beide Arten des Sgraffitos enden unter dem Gesims mit einer geschlossenen Zeile, und das könnte darauf hinweisen, daß der Bau ursprünglich nicht höher war als heute. Der Umbau der Feste in ein Wirtschaftsobjekt verlief evident vor dem Jahre 1737. In diesem Jahr wurde eine Beschreibung angefertigt, die schon einen einstöckigen Bau aus Stein, mit Schindeln bedeckt anführt; im Erdgeschoß waren Kammern und Keller, die als Stallungen benützt wurden und die Zimmer im Obergeschoß dienten als Getreidespeicher.

Literatura:

- Kašička, F. 1984: Tvrze středních Čech. Praha.
 Kolektiv, 1989: Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku - východní Čechy, Praha.
 Mádl, K. B. 1897: Soutis památek historických a uměleckých v politickém okrese kolínském, Praha.
 Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, Praha.
 Sedláček, A. 1900: Hrad, zámky a tvrze království Českého, díl. XII., Praha.
 Umělecké památky Čech, díl II., 1978, Praha.

Obr. 7. Nebovidy, tvrz. Ostění okna druhotně sestavené ze starších dílů. Všechny kresby autor. - Nebovidy, Feste: Fensterleibungen - sekundär aus älteren Teilen zusammengesetzt. Alle Zeichnungen: der Autor.

